

LEONID FINBERG

Zsidóság, társadalom és állam Ukrajnában

Ukrajnában ma 320 000 zsidó él; 95 százalékuk az ország regionális és területi központjaiban lakik.

Gyakorlatilag az egész népesség eloroszosodott: a zsidók mintegy 90 százaléka az oroszok tekinteti anyanyelvének, 10 százalékuk tud jiddisül, és gyakorlatilag senki nem tud - héberül. Az emberek a zsinagógák és a temetők romjai mellett maradtak. A harmadik olyan generáció nő fel, amely nem tudja, mi az a zsidó iskola (abba a néhány iskolába, amely nemrég kezdte meg működését, a zsidó gyerekeknek mindössze 2-3 százaléka jár). A zsidók gyakorlatilag nem ismerik népük történetét. Nagyon jól ismerik viszont azokat az antiszemita vádakat, amelyek elárasztják az orosz sajtót, és amelyek éppen mostanában láttak napvilágot többszáz, mind Ukrajnában, mind Oroszországban több millió példányban megjelentetett antiszemita és anticionista könyvben.

Mindenki emlékszik az emberi méltóság meggyalázására, a szégyentelen törvénysértésekre, a felsőoktatási felvételit és a nagy presztízzsel járó állások betöltését szabályozó korlátozásokra, a munkahelyi előléptetésben érvényesülő „zsidó plafonra” (felső határra).

Milyen út vezet ki ebből az állapotból, ebből a platonovi „gödörből” (ezt a címet viseli a híres orosz író regénye)? Nincsenek olyan erők, amelyek befolyásolhatnák a zsidó közösséget, nincsenek zsidó értelmiségiek - tanárok, történészek, rabbik -, akik egy újabb áttörést vihetnének végbe, akik még egy kísérletet tehetnének a megújulásra. Ma már zsinagógáink rabbijai is az Egyesült Államokból vagy Izraelből származnak. Mindezeknek a körülményeknek a hatására megindult a kivándorlás „láncreakciója”.

A kivándorlási folyamatokban való eligazodást segítheti elő az a tudományos vizsgálat, amelyet közel egy évvel ezelőtt végeztem az ukrajnai zsidó közösségek és szervezetek vezetői között a zsidó közösségi élet megújulásáról. Ekkor már majdnem egyenlő arányban oszlottak meg a vélemények: a megkérdezettek 46 százaléka annak a vágyának adott hangot, hogy elhagyja az országot, ugyanakkora részük elutasította a kivándorlást, 8 százalékuk pedig tartózkodott. Ám azóta romlott a gazdasági helyzet, és fokozódott a társadalmi folyamatok bizonytalansága. Ezek pedig a kivándorlás nyilvánvaló előidézői.

A különböző kérdések sajátos hierarchiát alkotnak a zsidó közösségek és szervezetek vezetőinek fejében. Ez a következőképpen néz ki:

- 76 százalékuk én egyet azzal, hogy kapcsolatokat építsenek ki a világ zsidó közösségeivel;
- 56 százalékuk azzal, hogy segítséget nyújtsanak a kivándorlás mellett döntőknek;
- 56 százalékuk azzal, hogy zsidó iskolákat hozzanak létre gyerekeknek és felnőtteknek;
- 54 százalékuk azzal, hogy felélesszék a judaizmust, és előtérbe állítsák a vallási életet;
- 52 százalékuk azzal, hogy a zsidó kultúra tárgyi emlékeinek összegyűjtésével múzeumokat hozzanak létre.

*

Kétségtelen, hogy a zsidóság kérdései nem foglalnak el kiemelkedő helyet az ukrajnai társadalmi mozgalmak programjában és tevékenységében. Mivel azonban ezek a kérdések azonosak az emberi jogoknak, a nemzeti kisebbségi jogoknak, az oktatáshoz való állampolgári esélyegyenlőségnek, a nemzeti kultúrák esélyegyenlőségének és a haza szabad megválasztásának kérdéseivel, a különböző programokban való megjelenésüket ismernünk

kell ahhoz, hogy megítélhessük a politikai helyzetet, és jellemezhessük a társadalmi mozgalmakat és pártokat.

Ukrajna „legbefolyásosabb” társadalmi mozgalmainak egyike az Ukrajnai Népek Mozgalma (röviden RUH, azaz „mozgalom”). Nemzetiségi programja, amelyet az ukrán értelmiség mai szellemi vezetői dolgoztak ki, a következőket tartalmazza:

„...A köztársaság területén élő nyelvi kisebbségek és etnikai csoportok teljes körű nyelvi és kulturális fejlődésének előmozdítása, létjogaik és érdekeik védelme.”

„...A RUH álláspontja szerint a nemzetiségi politika törvényi alapját a köztársaságban élő etnikai csoportok és nemzeti kisebbségek önrendelkezési jogának, valamint a nemzeti és kulturális autonómiához való jogának kell alkotnia...”

„...Történelmi tény, hogy az új zsidó kultúra szülőföldje Ukrajna lett. A zsidóság számos területen hozzájárult az ukrán nép fejlődéséhez. A RUH támogatja az ukrainai zsidó közösség megújulását, nemzeti és kulturális autonómiáját, és fellép az antiszemitizmus ellen...”

„A RUH elveivel összeegyeztethetetlennek tartja a faji és nemzeti alapon történő kirekesztést, a sovinszta és nacionalista nézeteket.”

E szavak őszinteségét azok az akciók bizonyították, amelyeket a RUH akkor szervezett, amikor ukrainai zsidópogromok lehetőségéről szóló híresztelések kaptak szárnyra (1989): szolidaritás-találkozókat rendeztek a zsidókkal, antiszemitizmus-ellenes röpiratok ezreit nyomtatták ki és terjesztették.

Nagyon jellegzetes volt a RUH első kongresszusának *Az antiszemitizmus ellen* cím. nyilatkozata, amely a további akciók és kiadványok mikéntjét fogalmazta meg.

Ebben a következők állnak: „Az antiszemitizmus a nemzeti jellegüket elvesztett tömegekre támaszkodik... Jellemző, hogy a mai antiszemita csoportok nem „eresztenek gyökeret.” (Bár a szöveget 1990-ben írták, gyakorlatilag 1992-ben is igaz, hiszen Ukrajnában azóta sincs hivatalosan működő antiszemita szervezet.) Majd pedig: „A Kongresszus felhív minden lelkiismeretes állampolgárt, hogy emelje fel szavát az antiszemitizmus ellen, védje meg a saját és a zsidó nép méltóságát...”

A RUH vezetői meglehetősen következetesek politikai irányvonaluk kivitelezésében: beszédekben és az ukrainai zsidó szervezetekhez fűződő kapcsolataikban. (Érdemes megjegyezni, hogy a zsidó közösségek és szervezetek körében végzett hasonló vizsgálat meglehetősen nagy bizalmat mutatott ki a RUH iránt - ez a válaszadók több mint 60 százalékát jellemezte.)

Ukrajna vezető pártjainak - a Köztársasági és Demokrata Pártnak, az Ukrajnai Demokratikus Megújulás Pártjának - programjai hasonló nyilatkozatokat tartalmaznak. Az Ukrajnai Demokrata Párt Kiáltványában a következő áll: „Úgy véljük, hogy hamis és nemzeti lelkiismeretünkre nézve sértő az ukrán nép antiszemitizmusáról szóló mítosz, amelyet az ukránellenes erők találtak ki. Abban a társadalomban, amelyről álmodunk, nincs helye antiszemitizmusnak vagy bármely nemzet lebecsülésének.”

Más, az előbbieknél kevésbé befolyásos pártok - így például az Ukrajnai Egyesült Szocialista és Demokratikus Párt, az Ukrajnai Zöld Párt, a „Zöld Világ” mozgalom, az Ukrajnai Szocialista Párt (a Kommunista Párt utódja), az Ukrajnai Liberális Demokrata Párt, az Ukrán Népi és Demokrata Párt ugyanezeket az elveket deklarálják programjaikban: az emberi jogok, a nemzeti kisebbségek és a nemzetek jogainak tiszteletben tartását, a helsinki és a bécsi alapelvek iránti hűséget.

Ezek a pártok azonban nem teszik ki a szervezett ukrainai politikai erők teljes skáláját. Számos olyan párt és mozgalom is van, amely más elveket képvisel. Ezek közül az Ukrán Demokratikus Parasztpárt, az Ukrán Nemzeti Párt (UNP), az Ukrán Nacionalisták Szervezete (OUN), az Ukrán Nemzeti Gyűlés (eredetileg Pártközi Gyűlés) és az Ukrajnai Állami Függetlenség Szövetsége a legbefolyásosabbak.

Az Ukrán Nemzeti Párt (UNP) programjában nem szerepelnek olyan cikkelyek, amelyek Ukrajna nemzeti kisebbségeinek jogát szavatolnák. Van benne viszont egy olyan megfogalmazás, hogy „az UNP támogatja az ukrán nép jogát független állam létrehozására, és célja az Ukrán Népköztársaság etnikai határok között történő visszaállítása.”

Az Ukrajnai Nacionalisták Szervezetének (OUN) programja szerint „az OUN azért harcol, hogy minden egye, nemzet saját államában, szabadon élhessen”. Ugyanakkor olyan cikkelyek is vannak, amelyekben az áll, hogy „a kisebbségek teljes joga, hogy létrehozzák saját... nemzeti kultúrájukat”, „Ukrajna minden állampolgára nemzetiségétől függetlenül egyenlő polgári és társadalmi jogai, valamint kötelezettségei terén”.

A kommunista állításokkal szemben az OUN nem hirdeti azt, hogy „Ukrajna az ukránoké”, de az OUN tagjainak és köreinek programjai és akciói, szervezeti felépítésének bizonyos irracionális sajátosságai (a doni kozákok hagyományai), a rá jellemző beállítottság - „az utolsó csepp vérünkig harcolunk” az ukrán államén és a jövő Ukrajnájáról rajzolt kaszárnyaszerű modell elővigyázatossá teszik az embert.

Az itt említett partok és mozgalmak (UPDP, UNP, OUN, UNA stb.) az ukrajnai nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban mind nyilatkozataikban, mind akcióikban meglehetősen ellentmondásosok.

Annál is inkább, mivel ebben a környezetben megjelennek olyan csoportok, amelyek nyíltan hangoztatnak antiszemita nézeteket (lásd a Nova Ukrajina, a Szlovo, a Neszkorena Nacija, a Za Vilnu Ukrajinu című újságokat, 1992). Ilyen csoport például az Ukrajnai Állami Függetlenség Szövetsége vagy mv harkovi, lvovi és kijevi ifjúsági szervezetek.

Az itt felsorolt politikai pártok, mozgalmak és csoportok nem játszanak vezető szerepet a mai ukrán politikában, de az események dinamikája nagyon gyors. Amint a történelmi tapasztalatok, az Oroszországban, Lettországban, Észtországban és Moldvában nemrég történtek tanúsítják, a társadalmi és gazdasági helyzet súlyosbodása - amire elég sok jel utal - a jobboldali társadalmi erők befolyásának növekedéséhez vezet.

A pártok és szervezetek pozíciója nem csak a nyilatkozatokban mutatkozik meg. Ám ezeket a dokumentumokat sem szabad elhanyagolni: segítségükkel meghatározhatjuk a különböző társadalmi erők mozgásának vektorait. Megvizsgáltuk, milyen Ukrajna vezető pártjainak és mozgalmainak attitűdje a nemzeti kisebbségek jogai és az emberi jogok problémái iránt. Hogy objektívabban érzékelhessük a helyzetet, felsorolom egy szociológiai munkának (E Golovaha és N. Panina, 1992) az adatait arról, hogy az ukrajnai állampolgárokat és a területi adminisztrációt milyen attitűdök jellemzik a zsidó kulturális autonómia megteremtésével kapcsolatban.

1. tábla

Egyetértene azzal, ha Ukrajnában a zsidóknak lennének ... (százalékban)

	Hatóságok		Lakosság		
	igen	nem	igen	nem	bizonytalan
zsinagógáik?	91	9	51*	19	30
iskoláik?	89	10	64	15	21
újságjaik?	90	10	-	-	-
politikai pártjaik?	66	34	34	29	37

Nagyon fontos, hogy a helyi hatóságok - amelyeken sok dolog múlik toleránsak a zsidó autonómia velejárái iránt. Viszonylag kis százalékbort támogatták a zsidó politikai pártok létrehozásának gondolatát. Ez minden valószínűség szerint a sokáig tartó anticionista propagandának és az ukrán politikai pártok tevékenységével kapcsolatos elégedetlenségnek tulajdonítható. A lakosságnak viszonylag kis százaléka toleráns, ami könnyen összefüggésbe hozható ismereteikkel és iskolázottsági szintjükkel. Ugyanakkor közülük is többen viszonyulnak pozitívan a kérdéshez, mint ahányan negatívan.

Azoknak a vizsgálatoknak az eredménye is érdekes, amelyeket Kijevben készítettek a szerzők, és amelyek a nemzetiségek iránti toleranciáját mutatják. A vizsgálatban a hagyományos szociológiai skálát alkalmazták:

2. tábla

„Elfogadnám az adott nemzetiség tagjait, mint...”: (százalékban)

	családtagot	közeli barátot	munkatársat	kijevi polgárt
Ukránok	84	90	92	99
Oroszok	61	75	87	92
Zsidók	25	41	65	80
Angolok	24	35	54	56
Grúzok	13	25	33	37
Cigányok	9	13	18	23

Nekem úgy tűnik, hogy ezek a számok az egymás iránti intoleranciánk mértékéről beszélnek; azoknak az embereknek a magas számáról, akik még munkatársuknak vagy városuk lakójának sem fogadják el a beloruszokat, a lengyeleket, a zsidókat, a cigányokat stb. Ez az úgynevezett szovjet internacionalizmus évtizedeinek eredménye.

*

Ha a pártok programjainak szövege nagy valószínűséggel a jövő államáról alkotott elképzeléseket tükrözi, akkor a Legfelsőbb Tanács tevékenysége a nemzeti kisebbségek jogainak és az emberi jogoknak a területén - a ma Ukrajnájának politikáját testesíti meg.

Ez a testület számos olyan dokumentumot fogadott el a megválasztása óta, amely kapcsolatban áll ezzel a kérdéskörrel. Ezek a következők:

- Az Ukrajnában használt nyelvek törvénye;
- Az ukrajnai nemzetiségek jogainak nyilatkozata;
- A nemzeti kisebbségek törvénye.

Részletesebben foglalkozom a nyilatkozattal, mivel az elmúlt években ez az első olyan dokumentum, amely elég széles körben értelmezi a nemzetiségi kisebbségek jogait. A következőket tartalmazza:

- minden nép, nemzetiségi csoport és állampolgár egyenlő politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális jogainak az ukrán állam által biztosított törvényi garanciáit;
- a nemzetiségi diszkrimináció tilalmát;
- az állam kötelezettségeit a nemzetiségi nyelvek és kultúrák fejlődéséhez szükséges körülmények megteremtésében;
- azokat a garanciákat, amelyek bármely nemzet tagjainak biztosítják a vallásuk megőrzéséhez, nemzeti jelképeik használatához, nemzeti ünnepeik megünnepléséhez, hagyományos szertartásaik gyakorlásához való jogát;
- az ukrajnai népek történelmi és kulturális emlékeinek állami védelmét;
- minden nemzet jogát, hogy létrehozza kulturális értékeit, társaságait, közösségeit, egyesületeit;
- a nemzeti kisebbségek tagjainak jogát, hogy történelmi anyaországukkal szabadon építhessenek ki kapcsolatokat.

A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdéseket összességükben először a Legfelsőbb Tanács határozatában írták le ténylegesen.

E cikkelyek jó részét ma már megvalósították. Egyesek kivitelezése mint például a történelmi emlékek védelme vagy a kapcsolatok kiépítése az anyaországgal - sok munkát és anyagi támogatást igényel. Ugyanakkor jellemző, hogy már megszüntették, vagy éppen most szüntetik meg a korábban fennálló korlátokat.

Abból a szempontból, hogy miként lehet megoldani az állampolgári és a kisebbségek jogainak érvényesítéséből fakadó problémákat, nagyon fontos a nemzetközi jogi dokumentumok elsőbbségét rögzítő dekrétum, amelyet Ukrajna aláírt, és amelyet Kravcsuk elnök fogadott el. Ez a dekrétum még konkrétabbá tette a nyilatkozat cikkelyeit. Ugyanakkor elég egyértelmű, hogy a legnehezebb a leírtak megvalósítása. Úgy gondolom, a közeljövőben már képesek leszünk a folyamatok elemzésére és a tendenciák értékelésére.

*

Végezetül megpróbálom az elmúlt évek ukrain antiszemitizmusának konkrét problémáit elemezni.

a) *Az állami antiszemitizmus*

Először is leszögezhetjük: ma már nem okoz problémát, hogy a zsidók kisebb üzleti tevékenységek, közös vállalkozások, szövetkezetek révén magasabb pozíciókba kerülnek. Ezzel a helyzettel és a kivándorlással kapcsolatban egy új vicc jelent meg: „Szoktál zsidókat alkalmazni?” „Igen.” „És hol találsz meg őket?”

Miután a kommunista ideológia és az egyetemre bejutó zsidók százalék-arányát megszabó ideológusok megbuktak, a probléma enyhült. Természetesen még mais „kivághatnak” valakit az egyetemi felvételi vizsga során, de ehhez olyanokra is szükség van, akik így akarnak cselekedni. Ezt bizonyítandó, 1992-ben Ukrajnában végeztek egy vizsgálatot a nyilvános zsidó szervezetek vezetői között. Ebből az derült ki, hogy mintegy 70 százalékuk az állami antiszemitizmus csökkenését tapasztalta.

b) *Az úgynevezett mindennapi antiszemitizmus*

Éppúgy megfigyelhető, mint korábban. Ugyanakkor a zsidók már többé-kevésbé hozzászórtak. A jelenség a szovjet népek általános elkeseredettségéről és intoleranciájáról tanúskodik. Aligha lehet azt mondani, hogy az elmúlt években erősödött volna. (A vizsgálatban is ezt állapította meg gyakorlatilag az összes zsidó szervezet és közösség vezetője.)

c) *Az antiszemita propaganda*

Az antiszemita előítéletek egyaránt tulajdoníthatók a sok éven át működő állami antiszemitizmusnak, az antiszemita és anticionista propagandának, a Beilis-pernek és az orvospereknek. Emellett ma Oroszországban több mint 40 olyan antiszemita kiadvány jelenik meg, amely könnyen átkerül Ukrajnába. Az itteni demokratikus erők latba vetették befolyásukat a népbútítás megakadályozására. Az utóbbi időben azonban ebben sem „maradunk le a néptől”. Nálunk jelentek meg egy szerkesztői rovatban azok az antiszemita kérdések, amelyeket az Ivano-Frankivszk zsinagóga rabbijához intéztek -, „Igaz-e, hogy a zsidó mentalitás bördzsekit visel?”, azaz igaz-e, hogy a zsidók vezették az 1917-es fordulatot? stb. (Ukrajinszke Szlovo, 1992.) Ilyen Scserbatyuk *A vér szava* című oroszellenes és antiszemita kiadványa is, vagy az ukrán nacionalista Terekha egy cikkének újryomása, amely a Talmudból emel ki - minden kommentár nélkül - a zsidókról és a judaizmusról rosszindulatú képet festő mondatokat (*New Ukraine*, 1992. 3). Emellett a közelmúltban antiszemita akciók történtek a kijevi zsinagógában: egy gránát feltehetően nem véletlenül robbant fel (ez a függetlenségről szóló népszavazás idején történt), kigyulladt Jankel kijevi rabbi, valamint Abraham Kacnelzon zsidó író lakása, antiszemita feliratok jelentek meg a kijevi Városi Zsidó Könyvtár és a kijevi izraeli Kulturális Központ közelében. Ezek az akciók azoknak a barbár cselekedeteknek a folytatásai, amelyeket V. Stus és V. Litvin ukrán emberi jogi harcosok sírjain és M. Bulgakov, az orosz író múzeum-émlékházán követtek el... Ugyanakkor az, hogy a Biztonsági Szolgálat és a nyomozó szervek elképesztő „tehetetlensége” miatt a bűnösök minden esetben büntetlenek maradtak, újabb barbár akciókra ösztönöz.

Tudom, hogy a közelmúlt antiszemita akcióinak listája nem teljes, és szaporodásukat egyértelmű tendenciák jelzik - ám ezek az adatok is elég mély benyomást keltenek. Nem szeretném, ha az olvasó mindebben a gonosz megtestesülését látná, amelyre nincs ellenszer. Biztos vagyok abban, hogy - mint minden emberellenes cselekményt, amely a demokratikus erőket és eképpen az egész emberiséget fenyegeti - ezt is le lehet győzni.

Az állam hatékony lépései, a politikai mozgalmak szilárd demokratikus pozíciója megállíthatja a „barnaingeseket”. Hiszek abban, hogy a 20. század végére az emberiség tökéletesen megtanulta a történelem leckéjét.

*

A ma kérdéseinek elemzése közben szeretnék egy pillantást vetni a jövőre. Mi lesz holnap?

A legnehezebb kétségtelenül a helyzet előrejelzése. Ez elől azonban nem futamodhatunk meg. Ilyen az emberi gondolkodás természete.

Amint a bevezetőben írtam, a zsidók életében ma két tendencia figyelhető meg: a kivándorlás (hazatelepülés) és az Ukrajnában maradás.

A népesség különböző csoportjai a következők függvényében döntenek valamelyik alternatíva mellett:

- Ukrajna társadalmi és gazdasági életének stabilitása (amire a közeljövőben egyre kevesebb remény van);

- a kivándorlás feltételei, azaz a szakmában való elhelyezkedés, a megfelelő lakáshoz jutás stb. lehetősége az Izraelbe, az Egyesült Államokba és a határaikat megnyitó egyéb országokba vándorlók számára;

- a zsidó kultúra megteremtésének sikere vagy kudarca Ukrajnában (ezen az iskolákat, a sajtót, az Izraelbe utazás lehetőségeit, a mindennapi antiszemitizmus enyhülését értem.)

E tényezők tudományos vizsgálatából az a következtetés vonható le, hogy a közeljövőben a kivándorlás (hazatelepülés) tendenciája dominál majd. Ugyanakkor mindkét tendenciához normális társadalmi és politikai fejlődési feltételek kellene. Írásomat annak reményében varom, hogy ezek megteremtődnek.

Bajomi-Lázár Péter fordítása

LEONID FINBERG

JEWISHNESS, SOCIETY AND THE STATE IN TODAY'S UKRAINE

How is the life of the perhaps 320,000-strong Ukrainian Jewish community in the independent Ukrainian state, what does the Jewish question mean in the Ukraine today, to what extent does it influence the activities of Ukrainian political parties, in which parties' activities can we observe tendencies towards anti-Semitism, and to what extent is this all linked with the ideological and platform goals of these parties. These are the questions that the author is attempting to answer, while briefly outlining the official minority policies, as well as the anti-Semitic manifestations of the Ukrainian state.